

mgr Karolina Kocemba

STRESZCZENIE PRACY DOKTORSKIEJ

INTERAKCJE W PRZESTRZENIACH EDUKACJI PRAWNICZEJ

Sędzia Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych Felix Frankfurter, twierdził, że prawo i prawnicy są produktem czy też rezultatem edukacji prawniczej (*the law and lawyers are what the law schools make them*). Oznacza to, że edukacja prawnicza kształtuje prawników; jest także wspólnym mianownikiem wszystkich zawodów prawniczych, w związku z czym nie ma wątpliwości co do tego, że dotyczy zarówno praktyki prawniczej, jak i funkcjonowania systemu prawnego. To właśnie podczas uniwersyteckiej edukacji prawniczej studenci mogą nauczyć się, jak być kompetentnymi, etycznymi i społecznie odpowiedzialnymi prawnikami. Gdy założymy, że relacje są reprodukowane i mogą być później przenoszone do sądów i do miejsc, w których prawo jest stosowane, zauważymy, że edukacja prawnicza może pośrednio wpływać na społeczeństwo.

Edukację prawniczą możemy badać patrząc na jej oficjalny program – na podstawie oficjalnych dokumentów, a także patrząc na ukryty program – przeprowadzając badania empiryczne nad faktycznymi zachowaniami w jej obrębie – badając nie tylko *law in books* a także *law in action*. Badania ukrytego programu pozwalają zaobserwować, co znajduje się za uniwersytecką fasadą; spojrzeć na rzeczywistość tak, jak jej uczestnicy. Możemy wtedy odkryć, że między oficjalnym obrazem a tym ukrytym (lecz rzeczywistym) jest rozdźwięk. Mimo częstych zapewnień, że akademicka edukacja prawnicza jest demokratyczna i pluralistyczna w myśl idei uniwersytetu oraz też o praktycznym charakterze studiów i zatrudnianiu wielu praktyków, badania empiryczne wykazują, że w rzeczywistości edukacja prawnicza jest teoretyczna (tzn. dogmatyczna, poza-kontekstowa) i formalistyczna. Był to argument przemawiający za przeprowadzeniem kolejnych analiz, które mogłyby ujawnić problemy edukacji prawniczej i błędy w dydaktyce, a także wzmóc krytyczne i refleksyjne podejście. Wyniki kilku wywiadów pogłębionych zwróciły moją uwagę także na to, że studenci są socjalizowani nie tylko w trakcie interakcji, które odbywają się podczas procesu dydaktycznego, ale też przez czynnik właściwie nie brany pod uwagę w badaniach nad edukacją prawniczą, jakim jest przestrzeń.

Przestrzeń jest czymś oczywistym i wszechobecnym. Dotyka każdego człowieka i każdego społeczeństwa, w związku z czym jest nieodłączną częścią życia, a także prawa. Nie

jest więc pasywnym odzwierciedleniem zjawisk społecznych i kulturowych, ale aktywnie uczestniczy w konstruowaniu tych zjawisk. Dlatego w pracy dowodzę, że organizacja przestrzeni jest czynnikiem, który wpływa na edukację prawniczą. Staram się odpowiedzieć na pytania: w jaki sposób przestrzeń oddziałuje na interakcje w edukacji prawniczej i jaki może mieć wpływ na prawników i ich postawy? Jakie relacje, interakcje są promowane/wspierane przez przestrzenie wydziałów prawa? Jakie interakcje zachodzą w przestrzeniach edukacji prawniczej? Jaki wpływ mają na siebie przestrzeń i interakcje? Postawione hipotezy weryfikuję za pomocą badań empirycznych nad interakcjami w przestrzeniach edukacji prawniczej, które przeprowadzone zostały na sześciu wydziałach prawa w Polsce¹ oraz na czterech zagranicznych wydziałach prawa².

Tak zarysowanemu tematowi i celom odpowiada struktura pracy. W pierwszym rozdziale czytelnik zostaje wprowadzony w świat pojęć i kategorii tworzących punkt oparcia dla kolejnych części opracowania. Najpierw wyjaśniam wybór perspektywy badawczej – badań społeczno-prawnych (*socio-legal studies*), które programowo są zbudowane na połączeniu teorii i empirii. Następnie wyjaśniam wybór perspektywy teoretycznej, jaką jest interakcjonizm symboliczny; przedstawiam jego główne założenia, a także przedstawiam kategorie niezbędne do przeprowadzenia badań i analizy ich wyników. Argumentuję, że socjalizacja w ramach edukacji prawniczej w głównej mierze wpływa na to, jakimi prawnikami studenci prawa będą w przyszłości. Jednostka w procesie socjalizacji jest dopasowywana do jej otoczenia społecznego. Ponadto role i tożsamość kształtują się w interakcjach; to przez interakcje przekazywane są także pewne wzorce. Tzn., że nie można nauczyć np. demokratycznych postaw mówiąc na wykładzie o tym jaka demokracja jest istotna, a jedynie poprzez dobór odpowiednich metod i „praktykowanie” takich postaw poprzez aktywizujące metody nauczania.

Mimo tego, że zawody prawnicze są zawodami zaufania publicznego, to z wielu stron słyhać krytykę dotyczącą niewystarczającej aktywności prawników w sferze publicznej. Badania empiryczne wskazują na niski poziom zaufania zarówno do zawodów prawniczych jak i do samego wymiaru sprawiedliwości. Przyczyny takiego stanu rzeczy mogą mieć swoje źródło w procesie socjalizacji podczas edukacji prawniczej, która nie odpowiada społecznym oczekiwaniom aktywnego uczestnictwa prawników w sferze publicznej. W literaturze

---

¹ Na: Uniwersytecie Wrocławskim, Uniwersytecie Jagiellońskim, Uniwersytecie Warszawskim, Uniwersytecie Łódzkim, Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie.

² Na Uniwersytecie Masaryka w Brnie, Uniwersytecie Erazma w Rotterdamie, Uniwersytecie Nowej Południowej Walii w Sydney oraz Uniwersytecie Sydney w Sydney.

dotyczącej edukacji prawniczej w Polsce, najczęściej pojawia się krytyka metod nauczania; stwierdzenia, że nauczanie jest „odkontekstualnione”, oderwane od umiejętności wymaganych do wykonywania zawodów prawniczych oraz od kontekstu politycznego, społecznego i gospodarczego. Krytykowano wykłady bazujące na treści prawa, ze względu na powszechną dostępność tych treści, a także ze względu na nietrwałość wiedzy przekazywanej metodą wykładową – podawczą, *ex cathedra*.

Należy podkreślić, że zarówno w dyskusjach jak i w badaniach nad edukacją prawniczą nie uwzględniano do tej pory roli przestrzeni. W pracy, argumentuję, że przestrzeń nie ma neutralnego charakteru i może ona oddziaływać na naukę prawa i na socjalizację. Wywodzę także, że przygotowanie do uczestnictwa w sferze publicznej może odbywać się poprzez odpowiednią organizację przestrzeni – przestrzeń dla sfery publicznej nie jest obojętna z tego względu, że może umacniać lub osłabiać niektóre jej cechy. Wskazuję, że przestrzeń jest relacyjna, tj. powstaje w procesie, który kształtuje ludzkie relacje, aktywności i zachowania. Natomiast kształtuje się pod wpływem określania ludzkiego położenia w przestrzeni. Dlatego argumentuję, że przestrzeń jest jednym z czynników, który socjalizuje, m.in. poprzez dostęp do przestrzeni, proksemikę, symbolikę, aranżację, wpływanie na ciało czy mobilność jej elementów. Przy organizacji przestrzeni należy podkreślić wagę tego co filozofowie i socjologowie nazywają życiem codziennym – przestrzeń i interakcje nie są konstruowane wskutek jednego wydarzenia, a w trakcie funkcjonujących w przestrzeni rutynowych działań. Dzięki temu przestrzeń może wpływać np. na podtrzymywanie hierarchii.

W czwartym rozdziale omawiam metodologię jakościowego badania przestrzeni i interakcji na wydziałach prawa. Prezentuję schemat badania, w którym wyjaśniam, na czym polegają metody za pomocą których przeprowadziłam badania, czyli obserwacja uczestnicząca, analiza dokumentacji, wywiady swobodne i porównanie. Ponadto wyjaśniam, dlaczego właśnie te metody pozwalają na odpowiedzenie na pytania badawcze, a także podaję, w jakiej kolejności je stosuję. W dalszej części pracy tłumaczę dobór próby – badane wydziały zostały wybrane przede wszystkim ze względu na przestrzeń; wyróżniam przy tym trzy okresy powstania budynków, a także uwzględniam rozmieszczenie wydziałów.

W kolejnej części przedstawiam wyniki badań. Rozdział rozpoczynam od rekonstrukcji oficjalnego modelu edukacji prawniczej, który opiera się na kształceniu prawników w duchu otwartości i obywatelskości – wydziały prawa podkreślają, że dbają o prowadzenie zajęć w małych grupach, indywidualny kontakt z prowadzącym oraz stosowanie aktywizujących metod nauczania, a także że studentom prawa przekazywane są praktyczne umiejętności. Ten oficjalny model stanowi punkt odniesienia dla wyników badań. Następnie przywołuję charakterystykę

przestrzenną badanych wydziałów. Kolejna partia pracy dotyczy dostępu do przestrzeni, mobilności elementów, wykorzystywania przestrzeni do dyscyplinowania ciała, a także interakcji w przestrzeniach. Każda z tych zmiennych została przeanalizowana w przestrzeniach wydziałów prawa, takich jak: miejsca do prowadzenia zajęć i wykładów, do spożywania posiłków, do pracy własnej, do aktywności studenckiej, korytarze oraz miejsca na świeżym powietrzu.

Ostatni rozdział jest analizą wyników przeprowadzonych badań. Główny wniosek, który z nich płynie jest taki, że interakcje są ukierunkowane przez zastaną aranżację przestrzeni edukacji prawniczej, wspierają postawy, które nie są zbieżne z oficjalnie deklarowanymi celami – wykształcaniu w studentach postaw demokratycznych i przygotowaniu ich do uczestnictwa w sferze publicznej.

Wyniki wskazują, że przestrzeń wpływa na wybór metod nauczania i na sposób prowadzenia zajęć. Z drugiej strony, dominujący sposób nauczania – podawczy i wykładowy, wpłynął na organizację przestrzeni dydaktycznych, których stopień różnorodności jest bardzo niski. Organizacja przestrzeni na wzór sali wykładowej wpływa więc na występowanie dialogu, a raczej na jego brak. Przy zmianie układu przestrzeni na konwersatoryjny (podkowa, okrągły stół) zauważalne było znaczące zwiększenie aktywności studentów i występowanie dyskusji. Zmiany nie są jednak łatwe do przeprowadzenia, gdyż przestrzeń jest narzucona z góry, nie zapewnia możliwości wykonywania różnorodnych zajęć oraz zawiera małą ilość lub brak elementów mobilnych. Z wyników badań wynika, że wysiłki (przede wszystkim natury administracyjnej) zmierzające do zmiany przestrzeni podejmowały przede wszystkim osoby, które są aktywne w akademii międzynarodowej. Osoby te stosowały znacznie częściej aktywizujące metody nauczania i widziały związek organizacji przestrzeni i sposobów prowadzenia zajęć. Zdarzały się jednak przypadki, że mimo dużych możliwości aranżacyjnych, prowadzący wciąż stosowali podawcze metody nauczania. Obserwacja prowadzi więc do wniosku, że brak odpowiedniego przeszkolenia dydaktycznego jest uzupełniany obserwacją nauczania przez innych i reprodukowania zastanych wzorców. Reprodukowane są także wzorce dotyczące przestrzeni – aranżacja i układy sal w nowych budynkach są w zasadzie takie same jak w starych budynkach, które powstawały w momencie innego ustroju, kiedy od prawnika oczekiwano innych cech niż jakich oczekuje się od prawników w społeczeństwach demokratycznych. Przyczyn takiego stanu rzeczy upatruję w braku głębszej refleksji nad edukacją prawniczą, która obejmowałaby także refleksję nad przestrzenią.

Kolejny, istotny wniosek płynący z badań jest taki, że przestrzeń wytwarza hierarchię i podtrzymuje autorytet – komfort i dostęp do przestrzeni są zależne od miejsca zajmowanego w

hierarchii. W przestrzeniach dydaktycznych możliwość zabierania głosu jest zależna od dostępu do mównicy, która jest wyraźnie wydzielona przestrzennie. Z kolei w przestrzeniach wspólnych nie przewidziano możliwości wykonywania różnorodnych czynności – przykładowo takimi miejscami mogłyby być korytarze, których jedyną funkcją obecnie jest czekanie. Dostęp do przestrzeni dany studentom jest więc marginalny i ściśle kontrolowany. Studenci wymykają się takiej socjalizacji poprzez uczestnictwo w kołach naukowych oraz przez funkcjonowanie w rzeczywistości wirtualnej, która zastępuje im agorę.

Warto podkreślić, że badane wydziały prawa nie różniły się znacząco między sobą, powielane były te same schematy. Różnica była zauważalna jedynie w przypadku uczelni prywatnej, gdzie studenta traktowano jako klienta. Badania były przeprowadzone przede wszystkim w Brnie, w Sydney i w Rotterdamie. Przestrzeń wydziałów prawa w Australii i Holandii jest znacznie bardziej otwarta i egalitarna. Studenci mają doskonałe warunki do dyskusji zarówno na zajęciach jak i poza zajęciami. Zaaranżowanie miejsc dla studentów, wskazuje, że przewidziano dla nich faktyczny dostęp do różnego rodzaju przestrzeni. Z kolei mobilność elementów jest niejako powierzeniem władzy nad przestrzenią – daniem możliwości dostosowania przestrzeni do aktualnych potrzeb. Różnicą jest także fakt, że większość przebadanych uczelni zagranicznych, stara się nadążać za zmianami technologicznymi dostosowując do nich zarówno przestrzeń jak i metody nauczania.

Praca ma za zadanie otworzyć czytelnikom drzwi do ukrytego, lecz rzeczywistego świata edukacji prawniczej. Ukazuje też, jak istotne znaczenie ma przestrzeń, w jaki sposób działa oraz co możemy z niej odczytać. Wnikliwa analiza interakcji w przestrzeniach edukacji pozwala bowiem ujrzeć, jakie postawy są promowane oraz w jaki sposób przyszli prawnicy są przygotowywani do uczestniczenia w sferze publicznej i do działania na rzecz społeczeństwa.

Wrocław
05.04.2021 r.
Karolina Kocemba